

Plurilinguitad svizra messa en dumonda

Ina scuntrada confederala tranter anguscha e fidanza

DA MECHTHILD E GUIU
SOBIELA-CAANITZ

■ Dapi october ha La Quotidiana annunzià pliras giadas la «dieta per in e scadin» arranschada ils 9 da december a Berna da l'Uffizi federal da cultura e da la Direcziun da dretg internaziunal. Lezza occurrenza ha sa splegada cun success. La damaun han persunalitads expertas punctuà la relevanza europeica da las minoritads etnicas e da l'instrucziun da linguas. Suenter mezdi han trais discussiuns da podì infurmà davart sfidas concretas areguard l'instrucziun da las linguas nazionalas neolatinas.

Sia situaziun actuala dat da patratgar, e quai per tuttas trais. La davosa debatta è vegnida manada dal publicist romand José Ribeaud, il qual ha instrui franzos en plis pajais africains ed europeics. Ses davos essai, edì la stad passada, concluda uschia: «Ans reussescha da mitschar da l'unificaziun linguistica e dal patratg uniform segund il muster anglosaxon, reservond la prioritad en il mintgadi ed a scola a nossas linguas nazionalas? Sche nus vegnin adaquella, lura po nossa plurilinguitad muntar ina plivalur en il concert da las nazions europeicas (...). Cun las metodos moderns d'introducziun en las linguas d'oz, arriv'ins da s'exprimer svelto e senza fadia surfatga en la lingua dal vischin u en in linguatg parent dal noss, pia, per Svizras e Svizzers, en autras linguas nazionalas. Cun lezzas stuain nus cumenzar. L'anglais e, pertge betg, er autras linguas, cunzunt quellas da l'immigraziun, pon vegnir silsuenter (...). Il respect reciproc, fundament da la pasch confederala, pretenda la premisa dal dialog, pia da l'enclatg; quai cunzunt ch'ins cun la plurilinguitad» (1). En ses pled d'avertura ha cuss. fed. Alain Berset fatg endament l'impurtanza da mintga lingua: «Ina lingua è dapli ch'ina lingua; ella è ina moda e maniera da sentir, ella è ina cultura (...). Ina lingua n'è betg identica dapertut: Il franzos da la Svizra n'è betg precis quel da la Frantscha, da la Belgia, dal Québec u dal Camerun (...). La plurilinguitad è ina rittezza da noss pajais.» En la part taliana da sia allocuziun ha Berset dentant declerà che Dante Alighieri (1265–1321) n'haja betg «pudi sa figurar (...) ina società che na saja betg monolingua» (cità da Mario Frasa en «La Regione Ticino», 16 da december 2013). En «De Vulgari Eloquentia» punctuescha Dante tuttina clermain la differenza tranter franzos, occitan e talian.

La Charta europeica da linguas regionalas u minoritaras

Cun la dieta da Berna lev'ins commemorar l'adesiun da la Svizra, il 1963, al Cussegl da l'Europa, organisaziun internaziunala che s'engascha t. a. per proteger linguas, culturas e minoritads etnicas. Il Departament federal da l'exteriur ha gist publictà ina brochura davart tschinquanta persunalitads svizras activas per il Cussegl da l'Europa (2). In organ impurtant da lezza organisaziun è la Cumission d'experts da la Charta europeica da las linguas regionalas u minoritaras (CELRM): «La cumission (...) examinescha periodicain la situaziun da las linguas minoritaras en ils stadis commembers; ella redigia rapports relatius per il comité dal Cussegl da l'Europa. La cumission exprima enina recumandaziuns per la messa en pratica da la charta. Questa mira a mantegnair e promover la varietad linguistica da l'Europa. La Svizra l'ha ratifitgada il 1997» (p. 82). La sociolinguista Claudine Brohy (Universitad da Friburg) rapporta: «Dapi 2008 lavura sco represchentanta da la Svizra en la Cumission d'experts da la

Co instruir rumantsch en scola primara? Davart questa dumonda èn ils mainis dividids en Rumantschia.

KEYSTONE

CELRM. La finamira da questa n'è betg mo da proteger las linguas regionalas tradiziunals; ella duai era las promover en domenas sco scola, medias, autoritads, economia e publicitad, per mantegnair la varietad linguistica e culturala da l'Europa. Concretain controllain nus la realisaziun efectiva da las mesiras prendidas dals stadis contrahents per lur linguas minoritaras. Nus analisain ed approvain plinavant ils rapports periodics da quels 25 stadis che han ratifitgà la charta; latiers resguardain nus las represchentanzas da las linguas minoritaras, da lur uniuns e da las ONG (...). Mintga trais onns inoltescha il stadi contrahent in rapport davart l'applicaziun da la charta. La commission d'experts va en il pajais en dumonda per eruir sche e co che las prescripziuns sajan vairamain messas en pratica (...). Talas visitas ocularas cun contacts sensibiliseschan tut ils umans pertutgads. Grazia a rapports e recumandaziuns pon ins realisar mesiras concretas, sco tavlas bilinguas, la fundaziun d'ina gasetta en la lingua minoritara u l'introducziun da classas bilinguas» (p. 83). L'autura ha referi tar la dieta da Berna e concretisà tscherts detagls.

Bilinguitad e flexibilitad

Areguard la Svizra s'occupa la cumission cunzunt cun il rumantsch e talian en il Grischun; ella ha plinavant recumandà d'examinar cas isolads sco il vitg gualser da Bosco/Gurin (Valle Maggia) ed ils vitgs francoprovenzals da Friburg e dal Vallais (3), tant pli che lur linguatg, numnà er «arpitan», è renconuschì da la lescha taliana 1999/482 per las minoritads linguisticas. L'applicaziun da las mesiras a favur da minoritads pretenda blera flexibilitad; quai ha punctuà Barbara Wilson (Universitad da Losanna), commembra da la Cumission consultativa da la Convenziun da basa per la protecziun da las minoritads nazionalas: «Expertas ed experts independents fan visitas ocularas periodicas e s'entaupan cun parlamentaris, represchentanzas da minoritads, ONG, organisaziuns da protecziun dals dretgs umans (...) per sa far in maletg da la situaziun» (p. 74). En ses referat ha Wilson menziunà sfidas concretas, sco il diever dals idioms e dal rumantsch grischun en scola; al schurnalista da RTR ha la recumandà «ch'ins procedia en talas dumondas en moda fitg precauta, cun consultar tut la populaziun pertutgada (...). D'imponer

ina standardisaziun d'ina lingua cunter la veglia dals pledaders na saja betg inditgà.» En quest connex ha l'intermediatur cultural Chasper Pult, anteriur parsura da la LR, punctuà ch'ins dovria prudientscha e ch'ins haja vuli ir memia svelto cun introducir il rg. Wilson ha recumandà flexibilitad er areguard il cunfin territorial tranter franzos e tudestg. Ina partecipanta ha menziunà in problem nov en quest regard: La vischnanca da Nidau/BE (6782 olmas, 15,8% francofona), limitrofa da Bienna, ha gist decis da renunziar a subvenziunar ils custs da l'instrucziun da franzos per ses var 85 uffants francofons; i sa tracta da spargnar 150 000 francs l'onn. Ils francofons han immediat mess ad ir ina campagna («Touche pas à mes Welsches à Nidau») per ramassar firmas e pretender in referendum communal. Durant la dieta da Berna ha l'antieriura ministra Astrid Thors (Helsinki/Helsingfors), cumissaria suprema da l'Organisaziun per segirezza e collavuraziun en Europa, punctuà l'avantatg da l'educaziun bilingua per minoritads; questa recumandaziun è turnada suenter mezdi en la discussiun davart l'instrucziun da talian.

Idiom u rg?

Co instruir rumantsch en scola primara? Dues dunnas e dus umens, pia quatter umans che s'engaschan per la lingua, han discutà questa dumonda che dat da patratgar en noss ravugl: Anna Chatriina Brunold e Tresa Deplazes per la Pro idioms, Duri Bezzola sco parsura da la LR, mag. Giancarlo Conrad sco pedagog ed autur da mezs d'instrucziun. Tuts quatter lavuran per quai ch'ins resguardan sco la dretga via per il rumantsch. Tuts quatter meritan noss respect. Moderatur era il linguist e pedagog Raphael Berthele (Scola auta pedagogica da Friburg). L'emprim ha l'dà il pled al magister. Lez ha fatg endament ses tat mag. Carl Fasser († 1975), autur d'in mez d'instrucziun intitulà: «Inviain in ortografia, grammatica, sintaxa ed interpunziun per las scoulas d'Engiadina bassa e Val Müstair» (Cuiro 1955). Era l'autur da questas lingias ha duvrà lez cudesch per emperder a scriver rumantsch enturn 1962; il rg na devi lezza giada anc betg. Conrad ha instrui rg onns a la lunga; el n'ha mai notà problems d'ortografia tar ils uffants da sia classa. Per l'existenza dal rumantsch ves'el dentant ina sfida bler pli privlusa: La digren da populaziun. Il rg porscha in grond avantatg:

Mintga uman alfabetisà en rg po leger tut las publicaziuns rumantschas. Quai di era Bezzola: «Il rg a scola funcziuna cun success en ina part da l'intschess», numnadain in Surmeir, nua che la magistraglia al dovra per instruir. Las fatturas da l'alfabetisaziun en idiom na paran betg d'apprer lez avantatg; i manegian che l'idiom saja già ina «Hochsprache» cun «ina gronda cultura» (quai constat) e ch'el rg na saja «betg necessari» e na mainia «gnanc in kilometer pli lunsch». Tuttina: Grazia al rg, lingua da standard sin in stgalim pli aut per la prosa scientifica u essaistica, han ins pudì edir dapli cudeschs rumantschs nizzaivels ed attractivs; il pli nov è il «Dicziunari Explorer Rumantsch» (2012, pp. 1156, LR e chantun Grischun), cun maletgs, ch'uffants e creschids han gust da sfegliar. En in idiom pon ins pia dir tut, «ins po ir sin la glina», sco che Jon Semadeni (1910–1981) e Hendri Spescha (1928–1982) schevan. Ma la Rumantschia dals idioms sto dir quai en tschintg variantas; grazia al rg tanschi da dir quai en ina moda e maniera. Durant la debatta ha Bezzola relevà che la coinea haja già chattà acceptanza en las medias, l'administraziun e las inscripziuns. Quai n'impedescha betg da gustar poesias en idiom.

Igl è uras d'agir

«Daners, daners, daners!» crititgava Alfons Tuor (1871–1904). Quai lamentava era Peter Lütolf a Berna, schegea senza la forza satirica dal poet da Rabiuis. Igl è stà en la segunda runda da debatta, deditgada a defender il talian cunter l'indifferenza e la mania da spargnar da plis chantuns alemans. Lezza debatta è stada il punct culminant da la dieta, grazia a l'appel da cuss. guv. Manuele Bertoli (TI) a cuss. fed. Didier Burkhalter, president federal elegi, «per renderlo attento all'argomento. Sicuramente se ne riparlerà ancora a gennaio» («Corriere del Ticino», 10 da december 2013, p. 7). Lütolf, represchentant dal Departament d'educaziun da la Sursilvania, aveva giustifitgà l'aboliziun dal talian sin stgalim gimnasial cun la necessitad da spargnar e cun ils plets: «Nus purschain la pusaivladad da frequentar uras da talian en ils gimnasis dals chantuns limitrofs.» Donato Sperduto (Sursee/LU), parsura da la magistraglia svizra da talian, ha replitgà: «En la Svizra alemana nizzegian tals parachametgs («parafullmini») per guntgir il decret federal che

reglamentescha l'instrucziun dals linguatgs nazionalas.» Lezza discussiun ha demussà ch'ins saja uras d'agir; dalonder la decleranza da Bertoli: «I na va betg mo per la maiortad democratica, ma bain per ina naziun naschida en e cun regiuns da lingua differenta.» Giuseppe Falbo, secretari general da la Pro Grigioni Italiano, ha relevà en la part alemana da noss chantun «in resentiment («astio») cunter il talian e cunter las minoritads (...). Tut funcziuna gia per tudestg. Pir dapi tschintg onns pon ins frequentar classas bilinguas a Cuiro.» Lur ha l'rapportà en paucs plets da las emprovas communalas d'abolir lezzas classas, cun la stgisa da spargnar, e da l'engaschi civic da l'uniun «Pro Bilingua Chur» che ha ramassà passa milli firmas a favur da la bilinguitad (tudestg-rumantsch e tudestg-talian). La dieta da Berna ha stimulà ils amis dal talian. «La Regione Ticino» dals 13 da december 2013 rapporta: «Ier han las regenzas dal Grischun e dal Tessin scrit a quella da l'Argovia (...) per mantegnair nossa identitad da nazium da voluntad» e supplitgar da renunziar a smesar l'instrucziun da talian en las scolas districtualas dal «Kulturkanton» (v. La Quotidiana dals 3 da december). Il medem artigel rapporta era d'ina dumonda scritta da cuss. naz. Silva Semadeni, firmada da var 60 parlamentaris da las chombras, che recumonda a la regenza da «rinforzar il talian cun scolas bilinguas (...) afin che las familias italofonas ordaifer lur intschesch possian tgrair e mantegnair lur lingua e cultura materna.»

Tuttina in radi da speranza

La gruppa manada da Ribeaud (v. nota 1) ha cunzunt discutà dal declin dal rom «franzos» en la Svizra germanofona. Il moderatur ha constatà che la pli gronda part da lezza cuminanza linguistica, cun trais chantuns da populaziun pli auta (AG, SG e ZH), haja spustà l'introducziun al franzos sin la 5avla classa, pia suenter l'anglais. Beat Zemp, parsura da l'Uniun da la magistraglia svizra, ha confermà: «La magistraglia [alemana] manegia che dus linguatgs esters surstrapatschian ils uffants da la scola primara sch'è en flavelns en linguas» («NZZ» dals 30 da november 2013). Tut auter èsi en il Tessin, nua ch'ins instruescha franzos e tudestg en primara. Ribeaud ha manegia ch'ins duess entschaiver pli baud cun linguatgs «esters». En lez senn ha la davosa part da l'occurranza manà in radi da speranza: Philippe Walther, schef da las scolas da Bienna (var 54 000 olmas), ha rapportà dal concept d'instrucziun bilingua en sia citad, davent da la scolina, per cuntanscher l'egualitad da schanzas tranter tut ils uffants e facilitar l'integraziun dals immigrads. La suprastanza ed il parlament da la citad, sco er ils geniturs, spetgan bler da lezza novaziun che duai però pretender bler da la magistraglia. La partecipaziun italoфона a la dieta ha già cuntanschì emprims resultats da las discussiuns. Il Tessin, da la ps a la Lega, para unì cur ch'ins sa tracta dal linguatg. Astg'ins spetgar ina solidaritad sumeglianta aifer la Rumantschia? Ma senza in zic rg na va quai simplamain betg – per exempel sch'ins vul leger l'«Istorgia grischuna» d'Adolf Collenberg e Manfred Gross (LR, Cuiro 2003, pp. 366). Igl è mo pli da discutir en concordia la proporziun giaschiva da rg.

1. José Ribeaud, Vier Sprachen, ein Zerfall. Turitg (Nagel & Kimche, ISBN 978-3-312-00580-2) 2013, pp. 171–172.

2. Eidgenössisches Departement für auswärtige Angelegenheiten EDA, 50 Gesichter der Schweiz im Europarat. Berna (www.eda.admin.ch) 2013.

3. V. www.irdp.ch/eole/eole_patois.